

frissülésre szorul. Ezt a reformáló munkát nem a forradalom, hanem a természetes fejlődés eszközeivel kell elvégeznünk, okulást kell mértenünk a letűnt rendszer eszméltető javaslataiból és balfogásaiból egyaránt, erősen ragaszkodva értékes nemzeti hagyományainkhoz, de el nem zárkozva a művelődés folytonos haladásának eredményei elől. Ebben a tekintetben sok tanulsággal szolgálhatnak azok a kiadatlan tantervjavaslatok, melyek újabban, az országos közoktatási tanács kebelében készültek, mert kidolgozásukban ép az a szempont volt irányadó, hogy az oktatás anyagát összhangba kell hozni a pedagógiai megítélés szerint jogosult korszerű művelődési szükségletekkel.

Harmadszor: Addig is, míg a most érintett revíziót megejthetjük, sürgősen kell arról intézkednünk, hogy a fiatal nemzedék némileg összefüggő oktatást nyerjen a társadalmi és közgazdasági ismeretekből. Végzetesnek bizonyult, hogy tanterveink a szociális és gazdasági ismeretek oktatásáról vagy egyáltalán nem, vagy kellékepen nem gondoskodtak, aminek az lett a következménye, hogy az iskolából kikerült ifjak, tájékozottság hiányában, félig öntudatlanul, szélsőséges irányzatok sodrába hajtottak. Ennek czentúl másképen kell lennie. Helyesen értelmezett, a nemzeti szellemmel megférő és általa irányított szociális oktatásra van szükség.

Negyedszer: Hogy az erkölcsi és értelmi nevelésnek óhajtott céljait elérjük, ugyanazzal az energiával kell hozzájártnunk a munkához, mellyel a proletárdiktatúra híveit láttuk dolgozni. Amennyi erőt ők pártpolitikájuk érdekében kifejtettek, ugyanannyit kell nekünk a nemzetnevelés munkájába belefektetnünk. Amennyi szövet és intézményt ők működésbe hoztak a rendes és a szabadoktatás keretében, hogy «a proletárlelkeket a szocialista világnézettel átítassák» (1919 jun. 10-iki rend.), ugyanannyit kell minékünk is működésbe hoznunk, hogy a nemzeti öntudatot meggyökereztessek és megszilárdítsuk. A siker feltételei kedvezőbbek a mi részünkön. Mert mi nem az uralkodó párt és az irányzatos hatalmi érdek kedvéért akarunk dolgozni, hanem az egész osztatlan magyar nemzet javára. Nem proletárokat, nem burzsoákat akarunk nevelni, hanem lelkileg művelt, értelmes és erkölcsös, azaz: becsületes magyar embereket. A nevelésnek oly eszménye ez, mely minden párt fölött áll, soha el nem avul és soha erejét nem veszti.

FINÁCZY ERNŐ.

A TÖRTÉNELMI OKTATÁS A NEMZETEK SZÖVETSÉGE SZOLGÁLATÁBAN.

Öt év és néhány hónap telt el azóta, hogy a magyar országgyűlésen elhangzott ez a szó: *Vége valahára!* S ez a végre valahára nem arra vonatkozott, hogy a magyar országgyűlés most már komolyan hozzálát a szociális alkotás munkájához, a szabadság, testvériség és egyenlőség elvének megvalósításához, ez a végre valahára annak az örömmel adott kifejezést, hogy megkezdődik a tömegmészárlás, az ifjú életerő pusztítása, hogy az alkotó munka helyébe a romboló munka jön, hogy a végnélküli fegyverkezés álbékéje helyébe a nyílt háború lép. A magyar országgyűlésen mintegy megaláztatással állapították meg azt, hogy az a mérges gyümölcs, melyet a sovínista sajtó izzó tüze termelt, megérett. Itt a háború, ezt állapították meg alszenteskedő páthosszal, végre valahára ütött a megtorlás órája — s ugyanaz nap este Budapest utcáin lármás tömegek vonultak végig, dologtalan, a szeszől mámoros emberek kiáltották tele torokkal: éljen a háború! S miként Budapesten, úgy volt Belgrádban, s nemsokára más fővárosokban is, egyrészt a nemzetek vezető politikusai, másrészt pedig felbérelt vagy a kitarzott napisajtó által félrevezetett tömegek lelkesedéssel hirdették, hogy végre itt a háború!

Mindez csak úgy képzelhető el, hogy mind az úgynevezett intelligens osztálynak, mind a nagy tömegeknek nevelése egészen helytelen, természetellenes és a mai korban teljesen túlhaladott ideológián épül föl. Nézzük csak végig — akár nálunk, akár Németországban, Franciaországban vagy más művelt államban — a történelmi tankönyveket és az úgynevezett hazafias olvasmányokat, s meggyőződhetünk arról, hogy szerkesztőik egyáltalában nincsenek tudatában annak, amit Carlyle már három emberöltővel ezelőtt mondott, hogy a mai kor eposzának nem a Vergilius-féle *Arma virumque cano* igékkel kell kezdődnie, hanem a munka dicsőítésével. A homéri boldog (?) idők, midőn a párviadalmos hősiesség volt nemes férfihoz egyedül illő foglalkozás, régen elmúltak, de azért történelmi tankönyveink szerkesztői még most is ebből a látószögből ítélik meg a történelmi eseményeket; számukra az egész történelem háborúk láncolatából áll, a haditettek mellett a többi események, a művelődés térfoglalása másodrendű jelentőséggel bírnak. A világot mozgató, létét való küzdelem felfogásuk szerint az emberölő harcban leli tetőpontját, bár ennek természetellenessége már Lucretiust arra a kérdésre vezeti, hogy vajjon mikor oltja ki az oroszán életét az erősebb oroszán, s mikor szaggatta szét a vadkant az erősebb vadkan agyara? A *polemos epidemios*. az örök és általános harc mint az egyneműek harca, ter-

mészettudományi, biológiai és szociológiai szempontból tekintve a dolgot — s a történelmi fejlődés is az általános fejlődés törvényei alá esik — egy tudományos alapelvnek félreértéséből vagy szándékos félremagyarázásából származik.

A társadalomellenes individualizmus felkapta Darwinnak szellemes, de egyoldalú elméletét a létért való küzdelemről mint a faji kiválogatódás főtenyezőjéről, de alig van, aki figyelembe vette volna Kropotkin Péter hercegnek nem kevésbé tudományos észleleteit és szellemes megállapításait a kölcsönös segítségről mint a fejlődés tényezőjéről. Az orosz szocialista tudós, Szibéria és Mandzsuria természetvilágának alapos ismerője, észleletei alapján arra az eredményre jutott, hogy a fajfenntartás és fejlődés nemcsak az egyéni ösztönök függvényei, hanem a társas ösztönöké is. A fajnak fejlődőképessége annál nagyobb, minél erősebbek benne a társas ösztönök.

A természet nagy országa tehát nem annyira az örök küzdelem szintere, hanem az együttműködésé, az erők összetételéé, a symbiosisé és synergismusé, s ugyanez áll fokozottabb mértékben az emberiség sok évezredes fejlődéséről. Az őt környező erősebb szervezetű állatfajok között az ember csak magasabb szervezkedő tehetségével tudott fennmaradni és győztes lenni. Az embert a természet urává nem az egyénisége, hanem magasabb társulási képessége tette, ez fejlesztette ki gondolkozását, nyelvét, értelmességét, s azért az emberi nem fejlődése annál biztosabb, minél fejlődöttebb benne a társulásra vezető szervezkedés. Nem az emberek alkották meg valami társadalmi szerveződés alapján a társadalmat, hanem a társas élet tette meg az embert emberré. A történelem elsődrendű feladata éppen az, hogy az emberi társadalom fejlődésének menetét leírja és törvényeit megállapítsa abból a célból, hogy a további fejlődésnek útját egyengesse. Ebből a szempontból az eddigi történettudás és maga a történetírás is nagyrésztben célját tévesztette, mert nem az emberi fajt erősítő társas ösztönöket, hanem az emberben kétségkívül szintén lappangó, átöröklött harcias ösztönöket szolgálta, s ezáltal a társulási szervezkedést hátráltatta, az embereket állatiasabbakká, primitívebbekké tette.

G. F. Nicolai, a nagynevű berlini tudós, ki a háború alatt a tudomány nevében a háború ellen nyíltan szót mert emelni, s akit ezért az orvosi tudomány nagy kárára tanszékétől elvontak, sőt várfogságra ítélték, a háború biológiájáról írt könyvében nagyon helyesen utal arra a tényre, hogy az emberben csakugyan vannak harci ösztönök, de manapság már túlhaladott álláspont az a Rousseau-féle elmélet, hogy az ösztönöket csak fel kell ismerni s aztán szabad folyást kell nekik engedni; az ösztönök, mondja a nagynevű fiziológus, nagyon konzervatív természetűek, gyakran csökevényei valami régi

megszokottságnak, s ha vannak az emberben harci ösztönök, ez csak azt bizonyítja, hogy a harciasság valamikor, talán réges-régen elmúlt időben az ember fejlődésére szükséges, sőt hasznos volt, de nem következik az, hogy a jelenben is szükséges, sőt lehet, hogy épenséggel káros,¹ mert a mai művelt élet az ember önfenntartásának, személyes biztonságának és életfeltételeinek védelmét más, sokkal békésebb úton is el tudja érni a saját és mások életének veszélyeztetése nélkül. A modern technika vívmányaival a harci ösztön a társadalmakat a végpusztulásba viheti, mert a mechanika és kémia az ember romboló erejét a végtelenségig fokozza.

Aki eddig nem tudta vagy nem akarta elhinni, az a most lefolyt világháborúból meggyőződhetett arról, hogy a háború az embert az ősi állapotba helyezi vissza, erkölcsileg és gazdaságilag egyaránt. Az általános emberiség eszméje, melyet a XVIII. század bölcselete ápolt s amely a nemzetközi érintkezést mind bensőségesebbé tette és a népek világszervezetét látszott előkészíteni, most egyszerre megszűnt, s megint azokba a kezdetleges, félbarbár művelődési viszonyokba estünk vissza, midőn falu faluval, törzs törzssel folytonos, legalább lappangó harcban állott. A társulás integráló folyamata megszakadt és a szétválasztás differenciáló ereje kerekedett felül. Ezt a visszafejlődő folyamatot kell a történelmi nevelésnek újra a haladó irányba terelnie. A történelemnek t. i. nemcsak a multra kell tekintenie, hanem a jövő fejlődés útjait is kell egyengetnie, s ez az, amit eddig az iskola termeiben csaknem teljesen elhanyagoltak. A történelemnek reá kell mutatnia arra, hogy az emberi fejlődés tulajdonképpen az emberi társulás folyamata, nem pedig a háborúk láncolatáé. A háborúk maguk is közvetve a társulásra vezetnek, amennyiben az emberekben azt a tapasztalatot érlelik meg, hogy a küzdő felek céljukat csak megegyezés, és azt követő együttműködés által érhetik el; a versenytársaknak munkatársakká kell lenniök. Ezt a fejlődési törvényt P. Renouvier így fejezi ki: Az emberi haladás törvénye az ellentétből az együttműködéshez vezet, még rövidebben pedig A. Small e néhány szóval: *from struggle to cooperation*, a küzdelemből az együttműködéshez.

Az ember társas ösztönének a folyamánya az a nemes érzelem, melyet hazaszeretetnek nevezünk. A korok szerint azonban ez érzelem tárgyának határai eltolódtak. A régi görög hazaszeretete az ő saját polisára, város-államára terjedt ki, bár közös veszedelemben a görög nemzet egysége is meg tudott nyilatkozni. A rómainak hazája eleinte az *urbs*, Róma városa volt, de a római birodalom idejében Gallia,

¹ G. F. Nicolai, Die Biologie des Krieges. Zürich, 1917. 21. l.

Hispania, Illyricum stb. ép úgy a *patria* fogalmához tartozott, mint Itália, és a görög műveltségű zsidó, Pál apostol, *civis Romanus*nak mondja magát. A római hazaszeretet ennél fogva némileg a világ-polgárság jellegével bírt, nem szorítkozott egy *természeti határok* közé foglalt területre s ugyanazt a nyelvet beszélő nemzetekre. Szép példáját látjuk benne a nemzetközi gondolat terjeszkedésének, melyet a népvándorlás korában a barbár és félbarbár népek beözönlése akasztott meg. A nemzetközi kapcsolat lazulása tényleg összeesik a közművelődés hanyatlásával.

A jelenkori műveltség szintén nem lehet meg a nemzetközi hazaszeretet terjeszkedése nélkül. Valamint minden haza vagy állam csak bizonyos elvonás, mert mindegyik csak egy része a föld felületének és abból ki nem emelhető, éghajlata, állat- és növényvilága a legszorosabb kapcsolatba hozza nemcsak a határos tartományokkal, hanem messzeeső földrészekkel, sőt tengerekkel, úgy, egy nemzet sem áll meg magában; gazdasági, társadalmi és közművelődési viszonyok a legszorosabb kapcsolatba hozzák más nemzetekkel. A földrajz tanítását nagyon helyesen a szülőföld ismertetésével kezdjük, onnan megyünk tovább saját országunk s aztán más országok ismertetésére, bár az utóbbi ezidőszert talán egy kissé mostoha elbánásban részesül, de mégis a hazát kapcsolatba hozzuk a földnek többi részeivel. A történelmi oktatásban szintén leghelyesebb módszernek tartom, ha saját társadalmunk fejlődésének ismertetésével kezdjük a dolgot, úgy, amint rendszerint meg is történik, de a földrajzi módszertől eltérőleg a további fokozatokon a nemzeti történelmet nem hozzák kapcsolatba a többi nemzetekével, hanem inkább ellentétbe helyezik vele, az úgynevezett nemzeti történelmek mintegy kiemelik a saját nemzetüket a többi nemzetek köréből, a többiekben nem munkatársakat, hanem ellenségeket látnak. A nemzeti történelemnek ilyen beállítása egészen tudományellenes és a haladást, a társulás terjeszkedését megakasztó eljárás. A népek természettől fogva ép úgy nem ellenségeik egymásnak, mint ahogy nem azok a Kárpátok és az Alpok, a Duna és a Volga. Mindaddig, míg a történelem előadása nem tud erre a magaslatra emelkedni, nem felel meg igazi céljának.

Az emberiség történelme tulajdonképp az emberi társulás terjeszkedésének, fokozatos haladásának folyamata; természetesen vannak benne a visszaesésnek is ijesztő példái. A művelődés egész fejlődése nem más, mint a társulás fejlődése és terjeszkedése. Kezdetleges népek-nél a társulás nem terjed tovább a patriarchalis családnál, a művelődés haladása feltételezi családoknak (*Sippe*) egyesülését a törzsből, törzsekből alakul ki a nemzetség, nemzetségekből a nemzet, a mai kor világgazdasága, világkereskedelme, világközlekedése pedig itt sem

állhat meg, a mai gazdasági kultúra a nemzetek világszövetségét tételezi föl. S amint a földrajz azt mutatja, hogy az úgynevezett természeti határokat, a hegláncokat a közlekedési technika ledöntötte, s hogy az oceánok ma nem népelválasztók, hanem összekötő hidak, úgy kell a történelem előadásának a világszövetség nagy társulását előkészítenie.

A világháború, melynek hullámai még nem csendesedtek el, csak világszövetséggel fejezhető be, oly világszövetséggel, melyben nem győzők és legyőzöttek állanak egymással szemben, hanem egyenlően önrendelkezéssel bíró nemzetek. A kisebb társadalmakat is az együvértartozás tudata és érzete tarthatja csak állandóan össze, nem az egyik résznek hatalmi parancsa a másik fölött, mely megtorló gondolatokat fakaszthat s a társadalmi egyensúlyt újra felboríthatja; így kell a nemzetek világtársadalmának is a nemzetközi összetartozás alapjain felépülnie. A társadalmi összetartozás ápolása végett a nevelőnek a különféle munka egymásra utaltságát kell minduntalan hangoztatnia és lépten-nyomon kínálkozó példákkal szemléltetnie; ép így kell a világtársadalmi összetartozás ápolása céljából a különféle országok és nemzetek termelő munkájának és szellemi műveltségének egymást elősegítő és kiegészítő működését szemléltetnie. Így fog majd a hazaszeretetnek egy magasabb foka kifejlődni, egy olyan hazaszeretet és nemzeti öntudat, mely nem helyezkedik ellentétbe a más hazák szeretetével és más nemzetek öntudatával.

Á világháború az ő borzalmas következményeivel két lehetőség elé állítja a művelt világot: vagy ahhoz a megértéshez vezet a tömegeket, hogy a világtársulás gondolatát minden fölé helyezve megalkossák a nemzetek szövetségét, vagy pedig a művelt világ megint abba a válságos helyzetbe jut, amelyben volt a római birodalom összeomlásakor.

A háború tanulságai úgy látszik átjárják a tömegek szívét, új világot, új társadalmi berendezkedést kívánnak, mely a mostani társadalmi egységek jogegyenlőségét megalkotva a nagy társulást létrehozza. E lelki átéléseket, melyek a jobb meggyőződésre és az eddigi nemzeti és állami ideológiák átalakulására vezettek, a nevelés művészetének meg kell rögzítenie, az ifjú lelkekbe átültetnie, hogy a világháború nagy áldozataival arányos haladás legyen az emberiség osztályrésze. S akkor majd sem a népek tanácsaiban nem fogják többé mondani: Végre valahára itt a megtorlás, sem azt nem fogják hangos szóval kiáltani: Éljen a háború! hanem minden gondolkozó ember szívéből fakad és nemzetközi összhangban kitör ez a hatalmas szózat: Végre valahára itt a megértés napja, éljen a nemzetek világszövetsége!

GISSWEIN SÁNDOR.